सुभाषितमाला -१।

अवबोधनम्।

अ. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत।

*१. बुधेन दण्ड: **कुत्र** न विनियोज्य:?

उत्तर: यत्र साम्ना एव सिद्धि: तत्र बुधेन दण्ड: न विनियोज्य:।

२. पित्तं **कया** शाम्यति?

उत्तर: पित्तं **शर्करया** शाम्यति।

पृथक्करणम्।

१. मञ्जूषात: उचितान् शब्दान् लिखित्वा जालचित्रं पूरयत।

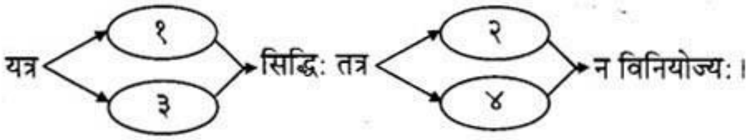

उत्तर: १. **साम्ना।**

२. **दण्ड:।**

३. **शर्करया।**

४. **पटोल:।**

शब्दज्ञानम्।

अ. पद्यांशे पर्यायशब्दं चिनुत।

*१. प्राज्ञ:, बुद्धिमान् , धीमान् = **बुध:।**

२. अनुनय:, संराधना, समाराधम् = **साम।**

३. साधना, विहिति:, सफलता = **सिद्धि:।**

४. शासनम्, निग्रह:, परिग्रह: = **दण्ड:।**

५. सिता, रसाली, सितोपला, ऐक्षव: = **शर्करा।**

ब. पद्यांशे विलोमशब्दं चिनुत।

१. मूढ:, मूर्ख: × **बुध:।**

क. **भिन्नार्थकशब्दा:।**

१. **'दण्ड:' नाम शासनम् (शिक्षा) तथैव यष्टि: (काठी) च।**

न तत्र दण्ड: बुधेन विनियोज्य:। इत्यत्र दण्ड: = ________(शासनम् / यष्टि:)

उत्तर: न तत्र दण्ड: बुधेन विनियोज्य:। इत्यत्र दण्ड: = **शासनम्।**

माध्यमभाषया श्लोकस्य तात्पर्यम् / स्पष्टीकरणम्।

'साम्नैव यत्र सिध्दिर्न.... कोऽर्थ: पटोलेन।।' या सुभाषितात कवी असे सुचवतो की, कोणतीही अडचण सोडवण्यासाठी सर्वांत सोपा किंवा आनंददायी मार्ग अवलंबावा. कौटिल्याने कोणतीही समस्या सोडवण्याचे चार मार्ग सांगितले आहेत. 'साम' म्हणजे सामोपचार किंवा वाटाघाटी, 'दाम' म्हणजे पैसे किंवा वस्तू देणे, 'दंड' म्हणजे शिक्षा किंवा उघडउघड हल्ला करणे आणि 'भेद' म्हणजे फूट पाडणे, हे अडचणीचा सामना करण्याचे व ती सोडवण्याचे चार मार्ग आहेत.

परंतु कवीच्या मते, ज्या ठिकणी सामोपचाराने समस्या सोडवणे शक्य असते, तेथे शहाण्या माणसाने दंडाचा प्रयोग करू नये. उघडउघड हल्ला करण्यापेक्षा वाटाघाटी हा चांगला मार्ग आहे. संकटावर किंवा शत्रूवर विजय मिळवण्याचा हा शांततापूर्ण आणि आनंददायी मार्ग आहे. या मार्गामुळे कटुताही निर्माण होत नाही आणि नातेसंबंधही बिघडत नाहीत.

हे स्पष्ट करण्यासाठी कवीने पडवळ आणि साखर यांचे उदाहरण दिले आहे. या दोन्ही गोष्टी पित्तशामक आहेत. मात्र साखर गोड असते आणि पडवळाची चव फारशी रुचकर नसते. म्हणूनच चमचाभर साखर खाऊन पित्त शमत असेल, तर कोणी पडवळ कशाला खाईल? त्याचप्रमाणे, जर कोणताही प्रश्न सामोपचाराने सुटत असेल, तर शहाण्या माणसाने शक्यतो दंडाचा किंवा आक्रमणाचा मार्ग अवलंबू नये.

अवबोधनम्।

अ. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत।

*१. वित्तं **कथं** भोक्तव्यम्?

उत्तरः वित्तं **रसायनम् इव शनैः शनैः** भोक्तव्यम्।

२. वित्तं **कथं** न भोक्तव्यम्?

उत्तरः वित्तं **हेलया** न भोक्तव्यम्।

३. वित्तं **कैः** रसायनमिव शनैः शनैः भोक्तव्यम्?

उत्तरः वित्तं **प्राज्ञैः** रसायनमिव शनैः शनैः भोक्तव्यम्।

पृथक्करणम्।

१. उचितान् शब्दान् लिखित्वा जालरेखाचित्रं पूरयत।

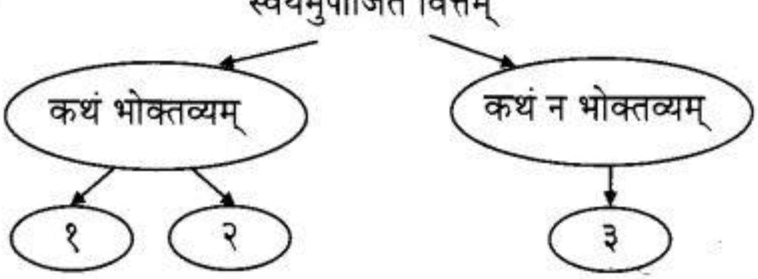

उत्तरः १. **शनैः शनैः।** २. **रसायनमिव।**

३. **हेलया।**

शब्दज्ञानम्।

अ. पद्यांशे पर्यायवाचिशब्दं चित्वा लिखत।

*१. मन्दं मन्दम् = **शनैः शनैः।**

२. धनम् , अर्थम् , द्रव्यम् , द्रविणम् = **वित्तम्।**

३. पण्डितः, बुद्धिमान्, धीमान् = **प्राज्ञः।**

४. सलीलम् , सौकर्यम् = **हेलया।**

ब. पद्यांशे विलोमशब्दं चित्वा लिखत।

*१. सत्वरम् , झटिति, त्वरया, तूर्णम् , आशु × **मन्दं मन्दम्।**

२. मूढः, मूर्खः × **प्राज्ञः।**

३. काठिन्येन × **हेलया।**

माध्यमभाषया तात्पर्यम् / स्पष्टीकरणम्।

'शनैः शनैश्च भोक्तव्यं .... हेलया न कदाचन।।' या सुभाषितात कवी म्हणतो, की स्वकष्टार्जित धनाचा उपभोग हळूहळू घ्यावा, ते घाईघाईने खर्च करू नये. अतिशय प्रयासाने आणि परिश्रमपूर्वक कमावलेली संपत्ती आनंद घेत घेत उपभोगली पाहिजे. आपल्याकडे कितीही धन असले तरी ते घाईने खर्च करू नये, कारण तो दिखाऊपणा वाटतो.

हे स्पष्ट करण्यासाठी कवीने स्वकष्टार्जित संपत्तीची तुलना वृद्धत्व रोखणाऱ्या व आयुष्य वाढवणाऱ्या एका औषधाशी केली आहे. हे औषध ठरावीक प्रमाणातच घ्यावे लागते. लवकर परिणाम व्हावा यासाठी जर संपूर्ण बाटली घाईघाईने एकदमच पिऊन संपवली, तर ते आपल्या प्रकृतीस घातक ठरेल. त्याचप्रमाणे, शहाण्या माणसाने स्वकष्टार्जित कमाईचा हळूहळू उपभोग घ्यावा.

अवबोधनम्।

अ. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत।

*१. गृहिणा **के** पोष्याः?

उत्तरः गृहिणा **अतिथिः, बालकः, पत्नी, जननी तथा जनकः एते पञ्च** पोष्याः।

२. गृहिणः इतरे **कथं** पोष्याः?

उत्तरः गृहिणः इतरे **स्वशक्तितः** पोष्याः।

३. अतिथ्यादयः पञ्च **केन** पोष्याः?

उत्तरः अतिथ्यादयः पञ्च **गृहिणा** पोष्याः।

पृथक्करणम्।

१. के पञ्च गृहिणः पोष्याः तद् लिखित्वा जालरेखाचित्रं पूरयत।

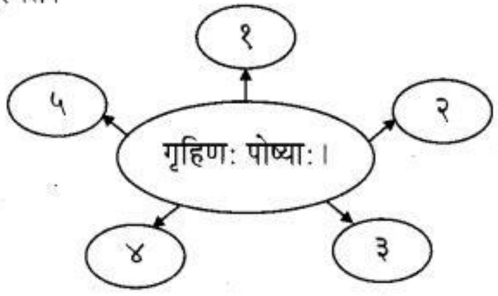

उत्तरः १. **अतिथिः।** २. **बालकः।**
३. **पत्नी।** ४. **जननी।**
५. **जनकः।**

शब्दज्ञानम्।

अ. पद्यांशे पर्यायवाचिशब्दं चित्वा लिखत।

*१. अभ्यागतः, आगन्तुकः (पाहुणा) = **अतिथिः।**
२. भार्या, जाया, कान्ता (बायको) = **पत्नी।**
३. माता, जनयित्री, प्रसवित्री = **जननी।**
४. पिता, जन्मदाता = **जनकः।**
५. गृहस्थः, गृहपतिः, कुटुम्बी, गेहपतिः = **गृही।**

माध्यमभाषया तात्पर्यम् / स्पष्टीकरणम्।

'अतिथिर्बालकः..... च स्वशक्तितः।।' या सुभाषितात गृहस्थाश्रमी माणसाच्या जबाबदाऱ्या स्पष्ट केल्या आहेत. पुरुषाच्या लग्नानंतर त्याच्या आयुष्यात येणारा टप्पा म्हणजे 'गृहस्थाश्रम'. या टप्प्यावर तो एक जबाबदार गृहस्थ बनतो. आपल्या पालकांचे पोषण करणे व त्यांची काळजी घेणे हे त्याचे कर्तव्य असते. त्याचप्रमाणे त्याने आपल्या पत्नी आणि मुलांचेही पालनपोषण केले पाहिजे. आपल्या घरी अचानक आलेल्या पाहुण्याचेही पोषण जबाबदार गृहस्थाने केले पाहिजे.

म्हणजेच, कुटुंबप्रमुखाने आपल्या कुटुंबातील सदस्यांबरोबरच पाहुण्यांचेही पालनपोषण केले पाहिजे व त्यांची काळजी घेतली पाहिजे. परंतु याव्यतिरिक्त, त्याने आपल्या ऐपतीनुसार समाजातील इतर लोकांचेही पोषण व साहाय्य केले पाहिजे. समाजात अनेक गरीब व गरजू लोक असतात. अनाथ मुले, एकाकी वृद्ध, भिक्षुक ह्या सर्वांना आपली सामाजिक जबाबदारी मानले पाहिजे. एका जबाबदार गृहस्थाने समाजातील या घटकांना शक्य तेवढी मदत केली पाहिजे.

अवबोधनम्।

अ. **पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत।**

*१. **कीदृशा:** रिपव: सुहता: भवन्ति?

उत्तर: **प्रज्ञाहता:** रिपव: सुहता: भवन्ति।

*२. शस्त्रं **कं** निहन्ति?

उत्तर: शस्त्रं **पुरुषस्य शरीरम् एकं** निहन्ति।

*३. प्रज्ञा रिपूणां **किं किं** हन्ति?

उत्तर: प्रज्ञा रिपूणां **कुलं, विभवं यशः च** हन्ति।

४. **कीदृशा:** रिपव: न हता भवन्ति?

उत्तर: **शस्त्रै:** हता: रिपव: न हता भवन्ति।

पृथक्करणम्।

१. उचितान् पर्यायान् लिखित्वा वृक्षरेखाचित्रं पूरयत।

(विभवम् , कुलम् , शरीरम् , यशः)

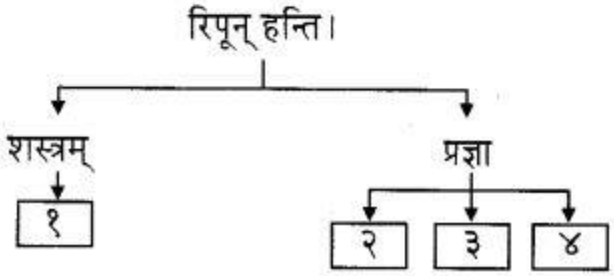

उत्तर: १. **शरीरम्।**

२. **कुलम्।**

३. **विभवम्।**

४. **यशः।**

शब्दज्ञानम्।

अ. पद्यांशे पर्यायवाचिशब्दं चित्वा लिखत।

*१. शत्रुः, अरिः, द्विषद् = **रिपुः।**
*२. बुद्धिः, धीः, मतिः = **प्रज्ञा।**
*३. कायः, वपुः, वर्ष्म, तनुः = **शरीरम्।**
४. अस्त्रम्, प्रहरणम्, आयुधम् = **शस्त्रम्।**
५. वंशः, अन्वयः, अभिजनः = **कुलम्।**
६. ऐश्वर्यम्, वित्तम् = **विभवम्।**
७. कीर्तिः, ख्यातिः = **यशः।**

ब. पद्यांशे विलोमशब्दं चित्वा लिखत।

*१. मित्रम्, वयस्यः, सखा × **शत्रुः, रिपुः।**
*२. अपयशः × **यशः।**
*३. अपूर्णतया × **नितराम्।**
४. जाड्यम्, जडत्वम् × **प्रज्ञा।**

माध्यमभाषया तात्पर्यम् / स्पष्टीकरणम्।

'शस्त्रैर्हतास्तु रिपवो .... यशश्च हन्ति।।' या सुभाषितात शत्रूला कसे नमवावे हे सांगितले आहे. शस्त्राचा वापर करणे हा शत्रूला नमवण्याचा व ठार मारण्याचा सर्वांत सोपा मार्ग आहे. परंतु शस्त्राच्या साहाय्याने आपण शत्रूचे केवळ शरीर नष्ट करू शकतो. म्हणूनच शत्रूला पराभूत करण्यासाठी हुशारी आणि डावपेचांचा वापर केला पाहिजे. हा मार्ग नक्कीच अधिक चांगला आहे; कारण त्यामुळे शत्रूचे अख्खे कुळ, सर्व वैभव आणि कीर्ती नष्ट करता येते. अशा प्रकारे, शत्रूला संपूर्णपणे नमवता येते आणि तो किंवा त्याचे साथीदार पुन्हा उभे ठाकतील याची शक्यता संपुष्टात येते.

अशा प्रकारे, बुद्धिमत्तेच्या जोरावर शत्रूला समूळ नमवता येते.

कृतिपत्रिकाया: तृतीय: विभाग: - व्याकरणम्।

सन्धय:।

*१.	साम्नैव	=	**साम्ना + एव।**
*२.	रसायनमिव	=	**रसायनम् + इव।**
*३.	अतिथिर्बालक:	=	**अतिथि: + बालक:।**
*४.	प्रज्ञाहताश्च	=	**प्रज्ञाहता: + च।**
*५.	शरीरमेकम्	=	**शरीरम् + एकम्।**
*६.	वित्तमुपार्जितम्	=	**वित्तम् + उपार्जितम्।**
*७.	प्राज्ञैर्हेलया	=	**प्राज्ञै: + हेलया।**
*८.	शस्त्रैर्हतास्तु	=	**शस्त्रै: + हता: + तु।**
९.	सिद्धिर्न	=	**सिद्धि: + न।**
१०.	कोऽर्थ:	=	**क: + अर्थ:।**
११.	शनैश्च	=	**शनै: + च।**
१२.	जनकस्तथा	=	**जनक: + तथा।**
१३.	पञ्चैते	=	**पञ्च + एते।**
१४.	यशश्च	=	**यश: + च।**

पदपरिचय:।

धातव:।

वर्तमानकाल:।

क्र.	रूपम्	मूलधातु:	गण:, पदम्	काल: / अर्थ:	पुरुष:	वचनम्
*१.	शाम्यति	शम् – शाम्	४ प.प.	वर्तमानकाल:	तृतीय:	एकवचनम्
*२.	निहन्ति	नि + हन्	२ प.प.	वर्तमानकाल:	तृतीय:	एकवचनम्
३.	भवन्ति	भू – भव्	१ प.प.	वर्तमानकाल:	तृतीय:	बहुवचनम्
४.	हन्ति	हन्	२ प.प.	वर्तमानकाल:	तृतीय:	एकवचनम्

प्रयोजकम्।

क्र.	रूपम्	मूलधातु:	गण:, पदम्	प्रयोजकम्	विध्यर्थकम्	लिङ्गम्	विभक्ति:	वचनम्
*५.	विनियोज्य:	वि + नि + युज्	७ उ.प.	प्रयोजकम्	कर्मणि.वि.धा.वि.	पुंलिङ्गम्	प्रथमा	एकवचनम्

कर्मणि – विध्यर्थक – धातुसाधित – विशेषणानि।

क्र.	रूपम्	मूलधातुः	गणः, पदम्	विध्यर्थकम्	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
*६.	भोक्तव्यम्	भुज्	७ उ.प.	कर्मणि-वि-धा-वि.	पुंलिङ्गम्	द्वितीया	एकवचनम्
					नपुंसकलिङ्गम्	प्रथमा, द्वितीया	एकवचनम्
*७.	पोष्याः	पुष्	१, ४, ९ प.प.	कर्मणि-वि-धा-वि.	पुंलिङ्गम्	प्रथमा, सम्बोधनम्	बहुवचनम्
					स्त्रीलिङ्गम्	प्रथमा, द्वितीया, सम्बोधनम्	बहुवचनम्

कर्मणि – भूतकालवाचक – धातुसाधित – विशेषणानि।

क्र.	रूपम्	मूलधातुः	गणः, पदम्	भूतकालवाचकम्	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
*८.	उपार्जितम्	उप + अर्ज्	१ प.प.	कर्मणि-भू-धा-वि.	पुंलिङ्गम्	द्वितीया	एकवचनम्
					नपुंसकलिङ्गम्	प्रथमा, द्वितीया	एकवचनम्
९.	हताः	हन्	२ प.प.	कर्मणि-भू-धा-वि.	पुंलिङ्गम्	प्रथमा, सम्बोधनम्	बहुवचनम्
					स्त्रीलिङ्गम्	प्रथमा, द्वितीया, सम्बोधनम्	बहुवचनम्

नामानि।

क्र.	रूपम्	प्रातिपदिकम्	प्रकारः	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
*१०.	साम्ना	सामन्	अन्नन्तम्	नपुंसकलिङ्गम्	तृतीया	एकवचनम्
*११.	हेलया	हेला	आकारान्तम्	स्त्रीलिङ्गम्	तृतीया	एकवचनम्
*१२.	यशः	यशस्	सकारान्तम्	नपुंसकलिङ्गम्	प्रथमा, द्वितीया, सम्बोधनम्	एकवचनम्
१३.	सिद्धिः	सिद्धि	इकारान्तम्	स्त्रीलिङ्गम्	प्रथमा	एकवचनम्
१४.	शर्करया	शर्करा	आकारान्तम्	स्त्रीलिङ्गम्	तृतीया	एकवचनम्
१५.	पटोलेन	पटोल	अकारान्तम्	पुंलिङ्गम्	तृतीया	एकवचनम्
१६.	प्राज्ञैः	प्राज्ञ	अकारान्तम्	पुंलिङ्गम्	तृतीया	बहुवचनम्
१७.	गृहिणः	गृहिन्	इन्नन्तम्	पुंलिङ्गम्	प्रथमा, द्वितीया पञ्चमी, षष्ठी	बहुवचनम् एकवचनम्
१८.	शस्त्रैः	शस्त्र	अकारान्तम्	नपुंसकलिङ्गम्	तृतीया	बहुवचनम्
१९.	पुरुषस्य	पुरुष	अकारान्तम्	पुंलिङ्गम्	षष्ठी	एकवचनम्

सर्वनामानि।

क्र.	रूपम्	प्रातिपदिकम्	पुरुषवाचकः	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
*२०.	एते	एतद्	तृतीयपुरुषः	पुंलिङ्गम् स्त्रीलिङ्गम्, नपुंसकलिङ्गम्	प्रथमा प्रथमा, द्वितीया	बहुवचनम् द्विवचनम्

समासपरिचयः।

विभक्ति – तत्पुरुषः।

क्र.	समस्तपदम्	विग्रहः	विभक्तिः	समास नाम
*१.	प्रज्ञाहताः	प्रज्ञया हताः। (बुद्धीने ठार मारलेला)	–	तृतीया-तत्पुरुषः।
२.	स्वशक्तितः	स्वस्य शक्तिः। (स्वतःची शक्ती)	तस्मात्। (तः = तस्मात्)	षष्ठी-तत्पुरुषः।

कर्मधारयः।

क्र.	समस्तपदम्	विग्रहः	विभक्तिः	समास नाम
*३.	सुहताः	सुष्ठु हताः। (चांगल्याप्रकारे ठार मारलेला)	–	प्रादि-कर्मधारयः।

बहुव्रीहिः।

क्र.	समस्तपदम्	विग्रहः	विभक्तिः	समास नाम
*४.	अतिथिः	न विद्यते तिथिः यस्य सः। (ज्याचा ठरावीक असा दिवस नाही तो)	–	नञ्-बहुव्रीहिः।